

اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی

سال دوم، شماره چهارم، بهار ۱۳۹۵، ص ۸۵ - ۹۷

نقش میانجی صفت حرص در رابطه بین صفات تکبر و حسادت

The Mediatory Role of Greed in the Relationship between Pride and Envy

حسین رضائیان / کارشناس ارشد روان‌شناسی، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
سیدعباس ساطوریان / دانشجوی دکتری روان‌شناسی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
عباس‌علی هراتیان / دانشجوی دکتری روان‌شناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
سیدمهدی حسینی مطلق / دانشجوی دکتری شیعه‌شناسی، دانشگاه ادیان و مذاهب

Hussein Reza'iyān / MA of Psychology, IKI.

h.rezaeiyan60@gmail.com

Sayid Abbas Satoriyan / PhD Student of Psychology, IKI.

Abbas Ali Haratian / PhD Student of Psychology, RIHU.

Sayid Mahdi Hussein Motlagh / PhD Student of Shia Studies, URD.

ABSTRACT

The present research aims at compiling the model of relationship between pride, greed and envy. The research is of correlation type and was conducted on a sample population composed of 384 students in Khomein University, selected through multi-stage random sampling. The Islamic scales of greed/contentment and pride/humility and the revised version of envy scale were used for gathering data, and the data were analyzed through Sobel test and path analysis. The indexes show the desirable fitness of the suggested model and

چکیده

هدف این پژوهش، تدوین مدل روابط میان تکبر، حرص و حسادت است. این پژوهش، توصیفی از نوع همبستگی است و حجم نمونه آن ۳۸۴ نفر از دانشجویان دانشگاه خمین می‌باشد که به روش نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای انتخاب شدند. از مقیاس‌های اسلامی حرص - قناعت، تکبر - تواضع و نسخه تجدیدنظر شده حسادت برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شد که با استفاده از روش تحلیل مسیر و آزمون سوبل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. شاخص‌ها نشان از برآزش

support the mediatory role of greed in the relationship between pride and envy. The findings show that arrogance is the source of many negative feelings and characteristics including greed. It is necessary, thus, to pay more attention to the foundations, relations and mechanism of such moral characteristics.

KEYWORDS: Mediatory Role, Pride, Greed, Envy, Moral Characteristic.

مطلوب مدل ارائه شده و تأیید نقش میانجی حرص در رابطه بین کبر و حسادت دارد. نتایج نشان داد که صفت تکبر، ریشه بسیاری از احساس‌ها و صفات منفی از جمله حسادت خواهد بود که جا دارد به زیربناها، روابط و مکانیزم عمل این قبیل صفات اخلاقی بیشتر توجه شود. **کلیدواژه‌ها:** نقش میانجی، تکبر، حرص، حسادت، صفت اخلاقی.

مقدمه

در سال‌ها اخیر، روان‌شناسی اخلاق^۱ و رویکرد روان‌شناسی مثبت^۲، عهده‌دار تحقیق در زمینه اخلاق شده‌اند و دستاوردهایی نیز حاصل شده است. اما این تلاش‌ها اغلب معطوف به برخی ویژگی‌های مثبت اخلاقی (فضائل) بوده و ویژگی‌های منفی اخلاقی (ردائیل)، هنوز جایگاه مناسب خود را در روان‌شناسی نیافته‌اند (هراتیان، آگاه‌هریس، محمدی و شمسی‌نژاد، ۱۳۹۳). حال آنکه مباحث اخلاقی، از مهم‌ترین خاستگاه‌های پژوهش‌های روان‌شناختی در اسلام است. در این میان، ویژگی‌هایی که موجب اختلال در کارکرد فردی و اجتماعی می‌شوند و گاه حتی سلامت جسمی و روانی فرد را به خطر می‌اندازند (ردائیل اخلاقی) و ویژگی‌هایی که موجب ارتقا سطح سلامت روانی و جسمی شده و سازگاری اجتماعی فرد را تقویت خواهد نمود (فضایل اخلاقی)، اهمیت ویژه‌ای دارند. از جمله آنها می‌توان از «تکبر»^۳، «حرص»^۴ و «حسادت»^۵ نام برد.

در آیات و روایات، منابع اخلاقی و تاریخی به موضوع تکبر، حرص و حسادت بسیار توجه شده است. تکبر، نخستین صفت از صفات رذیله، که در داستان انبیاء و آغاز خلقت انسان به چشم می‌خورد. برخی از علمای اخلاق معتقدند: ریشه همه رذائل اخلاقی و همه بدبختی‌ها و صفات زشت انسانی، تکبر و استکبار است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ج ۲). اساس تکبر این است که انسان از اینکه خود را برتر از دیگری ببیند، احساس آرامش کند. بنابراین، تکبر از سه عنصر تشکیل می‌شود: نخست، برای خود مقامی قائل شود؛ دیگر اینکه، برای دیگری نیز مقامی قائل شود و در مرحله سوم، مقام خود را برتر از او ببیند و احساس خوشحالی و آرامش کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ج ۲).

1. moral psychology.

2. positive psychology.

3. pride.

4. greed.

5. envy.

از جمله ردائل زیربنایی که در داستان انبیاء و آغاز خلقت انسان به عنوان سومین ردیله اصلی به چشم می‌خورد، حسادت است (قمی، ۱۴۱۶ق، ذیل الکبر) و در قول معصومین علیهم‌السلام حسادت، یکی از ریشه‌های کفر،^۱ سرچشمه ردائل^۲ و انگیزه‌ای برای غرق شدن در گناهان^۳ برشمرده شده است. حسادت مفهومی است که تحت تأثیر فرهنگ قرار می‌گیرد و اغلب مردم آن را تجربه کرده‌اند (شاک،^۴ ۱۹۶۹ و اسمیت،^۵ پرت،^۶ دینر،^۷ هیل^۸ و کیم،^۹ ۱۹۹۹). معانی متفاوتی برای این کلمه ذکر شده است از جمله، بد خواستن، رشک، رشک بردن، حسد ورزیدن، بدخواهی، رشگی (دهخدا، ۱۳۷۷؛ معین، ۱۳۸۸؛ عمید، ۱۳۹۱). فیومی می‌گوید: حسادت به معنای ناخشنودی هنگام دیدن نعمت دیگران است و آرزوی زوال آن (فیومی، ۱۹۸۷، ذیل الحسد). در آیات و روایات، منابع اخلاقی و تاریخی نیز به موضوع حسادت بسیار توجه شده است. طبق برخی از آیات و روایات، فرد حسود به لحاظ هیجانی دچار آسیب‌هایی در گذشته بوده است (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶؛ ابن‌ابی الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۲۰) و باورهای اشتباهی در ارتباط با خداوند، خود، دیگران و ماهیت دنیا دارد (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲؛ اعراف: ۱۲؛ فتال نیشابوری، ۱۳۷۵؛ اعراف: ۶۳).

حرص، بعد از تکبر دومین ردیله‌ای است که در متون دینی به عنوان ردیله زیربنایی به آن اشاره شده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸؛ قمی، ۱۴۱۶ق). نراقی (۱۳۸۷)، در تبیین اصطلاح حرص می‌گوید: «حالت و صفتی است نفسانی که آدمی را بر گرد آوردن آنچه بدان نیاز ندارد برمی‌انگیزد بی‌آنکه به حد و مقدار معینی اکتفا کند و آن نیرومندترین شاخه‌های دوستی دنیا و مشهورترین انواع آن است». در کتاب‌های اخلاقی از جمله نراقی (۱۳۸۷)، و غزالی (۱۳۶۸)، حرص در برابر قناعت قرار گرفته شده است.

پژوهش‌های بسیاری از جمله پارگامنت،^{۱۰} کنل،^{۱۱} هاتاوی،^{۱۲} گریونگود،^{۱۳} نیومن^{۱۴} و جونز^{۱۵} (۱۹۸۸)؛ پراپست،^{۱۶} اوستروم،^{۱۷} واتکینز،^{۱۸} دین^{۱۹} و ماشبورن^{۲۰} (۱۹۹۲)؛ پیکوک^{۲۱} و پالوما^{۲۲} (۱۹۹۹)، مالتبی،^{۲۳} لويس^{۲۴} و دی^{۲۵} (۱۹۹۹)، هیل^{۲۶} و پارگامنت (۲۰۰۳)، ویلیامز^{۲۷} (۲۰۱۰)، سرگلزایی، بهدانی و قربانی

۱. عن صادق: «أصولُ الكُفْرِ ثلاثَةٌ: الحِرْصُ وَالِإِسْتِكْبَارُ وَالْحَسَدُ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۸۹).

۲. عن علی: «راسُ الرذائلِ الحسدُ» (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲، ص ۲۳).

۳. عن علی: «للحرصِ وَالکِبْرِ وَالْحَسَدِ دَوَاعٍ إِلَى التَّقْصُرِ فِي الدُّنْيَا» (شریف‌الرضی، ۱۴۱۴ق، ص ۵۴۱).

4. Schoeck, H.

5. Smith, R. H.

6. Parrot, W. G.

7. Diener, E.

8. Hoyle, R. H.

9. Kim, S. H.

10. Pargament, K. I.

11. Kennell, J.

12. Hathaway, W.

13. Grevengoed, N.

14. Newman, J.

15. Jones, W.

16. Propst, L. R.

17. Ostrom, R.

18. Watkins, P.

19. Dean, T.

20. Mashburn, D.

21. Peacock, J. R.

22. Poloma, M. M.

23. Maltby, J.

24. Lewis, C. A.

25. Day, L.

26. Hill, P. C.

27. Williams, A.

(۱۳۸۲)، بهرامی‌احسان و تاشک (۱۳۸۳)، بیانی، گودرزی، بیانی و کوچکی (۱۳۸۷)، تیرایی (۱۳۸۷)، گل‌پرور و خاکسار (۱۳۸۸)، نورعلیزاده میانجی و جان‌بزرگی (۱۳۸۹)، احمدی، شیخ و سرابندی (۱۳۹۱) و یگانه و حسین‌خانزاده (۱۳۹۲) آثار روان‌شناختی فراوانی را در خصوص سازه‌های دین‌شناختی و معنوی، صفات اخلاقی، مناسک و فعالیت‌های مذهبی نشان داده‌اند.

حسادت، در مباحث روان‌شناختی نیز مورد توجه قرار گرفته است. بر اساس «راهنمای تشخیصی و آماری اختلالات روانی»^۱ (۱۳۸۱)، یکی از معیارهای تشخیصی اختلال شخصیت خودشیفتگی^۲ این است که فرد، اغلب به دیگران حسادت می‌ورزد یا اعتقاد دارد که دیگران به او حسادت می‌کنند (زلاتان کریزان^۳ و جوهر،^۴ ۲۰۱۲). از نگاه اسمیت، پرت، اوزر^۵ و مونیز^۶ (۱۹۹۴)، حسادت دو بخش اصلی دارد: خصومت و اندوه. خصومت با خواسته‌های نادرست و خشم حاصل از باور ذهنی بی‌عدالتی همراه است، و اندوه با احساس حقارت حاصل از مقایسه ناکارآمد اجتماعی (میلفانت^۷ و گوویا،^۸ ۲۰۰۹).

رائول^۹ (۱۹۷۱) بین Jealousy و Envy تمایز قائل شده است؛ بدین ترتیب که فرد در Jealousy به حفظ آنچه دارد، گرایش دارد و در Envy فرد به دنبال چیزی است که ندارد. به نظر تسر^{۱۰} (۱۹۹۱) و اسمیت و کیم (۲۰۰۷) حسادت در مرحله اول ناشی از مقایسه اجتماعی با فردی بالادست خواهد بود که به‌طور کلی مشابه او است، به استثنای ویژگی بارزی که مورد حسادت واقع شده است؛ در مرحله دوم، ناشی از ماهیت برتری‌جویی فرد حسود است که به دلیل وابستگی به محیط، دچار تحریک قوی احساس‌ها می‌شود. داشته‌های چنین افرادی تحت‌الشعاع داشته‌های دیگران قرار گرفته و دیده نمی‌شود، زیرا استانداردهای قضاوت آنها نسبت به «چه هستیم» اغلب حاصل ارزش‌های درون‌زاد^{۱۱} نیست بلکه برونی و حاصل مقایسه‌های خارجی است (کانت،^{۱۲} ۱۹۹۴).

امام سجاده^{۱۳} فرمودند: «گناهان، سرچشمه‌هایی دارند، اولین سرچشمه گناه و معصیت پروردگار، تکبر است که گناه ابلیس بود و به خاطر آن از انجام فرمان خدا امتناع کرد و تکبر ورزید و از کافران شد، سپس حرص بود که سرچشمه گناه [به معنای ترک اولی] از ناحیه آدم و حوا^{۱۴} شد.»^{۱۳} با توجه

1. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM).

2. narcissism.

3. Zlatan Krizan, Z.

4. Johar, O.

5. Ozer, D.

6. Moniz, A.

7. Milfont, T. L.

8. Gouveia, V. V.

9. Rawls, J.

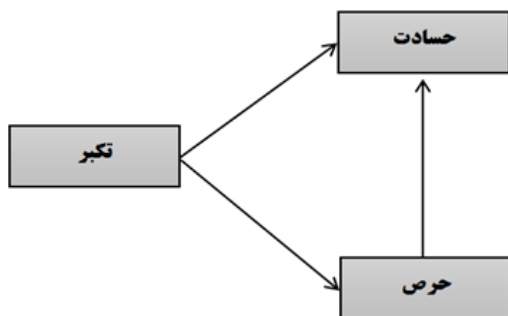
10. Tesser, A.

11. intrinsic.

12. Kant, I.

۱۳. «و لِلْمَعَاصِي شُعْبٌ فَأَوْلُ مَا عَصَى اللَّهَ بِهِ الْكِبْرُ مَعْصِيَةُ إِبْلِيسَ جِبْنَ أَبِي وَ اسْتَكْبَرَ وَ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ثُمَّ الْجِرْصُ وَ هِيَ مَعْصِيَةُ آدَمَ وَ حَوَاءَ عَ جِبْنَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِهَمَا فَكَلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ فَأَخَذَا مَا لَا حَاجَةَ بِهِمَا إِلَيْهِ فَدَخَلَ ذَلِكَ عَلَى ذُرِّيَّتِهِمَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ ذَلِكَ أَنْ أَكْثَرَ مَا يَطْلُبُ ابْنُ آدَمَ مَا لَا حَاجَةَ بِهِ إِلَيْهِ ثُمَّ الْحَسَدُ وَ هِيَ مَعْصِيَةُ ابْنِ آدَمَ حَيْثُ حَسَدَ أَخَاهُ قَتْلَهُ (قصی، ۱۴۱۶ق، ذیل‌الکبر، ص ۴۰۰ و ۴۰۱).

به فقدان پژوهش‌هایی که به تبیین ارتباط میان این صفات بپردازد و با توجه به تولید سنجه معتبر ردائل زیربنایی تکبر، حرص و حسادت، این پژوهش در صدد است با مطالعه این سه متغیر و استفاده از روش تحلیل مسیر به این سؤال پاسخ دهد که آیا تکبر به طور مستقیم بر حسادت تأثیر می‌گذارد یا اینکه به طور غیرمستقیم و از طریق حرص بر حسادت اثر دارد؟ به عبارت دیگر، مسئله اصلی در این پژوهش، این است که آیا مدل پیشنهادی (شکل ۱) مربوط به اثر مستقیم و غیرمستقیم تکبر بر حسادت از برآزش مناسبی برخوردار است یا خیر؟

شکل ۱. مدل مفهومی نقش میانجی حرص در رابطه بین تکبر و حسادت

روش پژوهش

این پژوهش، توصیفی از نوع همبستگی است که با هدف مدل‌یابی و به شیوه تحلیل مسیر انجام گرفت. جامعه آماری پژوهش، تمامی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمین در سال تحصیلی ۱۳۹۴-۱۳۹۵ بودند (۱۱۰۰ نفر). بر اساس روش کرجسی و مورگان (۱۹۷۰) حجم مناسب نمونه برای چنین جامعه‌ای ۲۸۵ آزمودنی در نظر گرفته شده است؛ اما با توجه به نوع پژوهش (تحلیل مسیر) و به جهت اطمینان بیشتر، از بین جامعه مذکور تعداد ۳۸۴ نفر به روش نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای انتخاب شدند. برای دستیابی به نمونه، ابتدا سه دانشکده به صورت تصادفی انتخاب شد. سپس از بین رشته‌های گوناگون در این دانشکده‌ها ۵ رشته انتخاب و در نهایت، از بین کلاس‌های مربوط به این رشته‌ها ۵ کلاس به صورت تصادفی انتخاب گردید. اجرا به صورت گروهی در کلاس‌های درس انجام شد. برای گردآوری داده‌ها، پس از توضیح مختصر در مورد هدف پژوهش، هر سه ابزار پژوهش به طور همزمان در اختیار اعضای گروه نمونه قرار گرفت و تکمیل پرسش‌نامه‌ها بین ۲۰ تا ۳۰ دقیقه طول کشید. تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزارهای آماری LISREL، R و SPSS انجام شد.

ابزار پژوهش

الف. **مقیاس اسلامی تکبر- تواضع (ISPH)^۱**: مقیاس اسلامی تکبر- تواضع بر اساس قرآن کریم و روایات پیامبر ﷺ و اهل بیت ﷺ و برای سنجش رذیله اخلاقی تکبر و فضیلت اخلاقی تواضع، توسط هراتیان، آگاه هریس و موسوی (۱۳۹۲) ساخته شده است. چهار عامل مربوط به تکبر در این پرسش‌نامه ۲۳ گویه‌ای، از این قرار است: ۱. عدم پذیرش دیگران؛ ۲. ضعف هیجان و معرفت دینی؛ ۳. احساس حقارت؛ ۴. نیاز به تأیید اجتماعی. پاسخ‌نامه، دارای یک طیف ۴ گزینه‌ای («کاملاً موافقم» تا «کاملاً مخالفم») است. بررسی روایی مقیاس، با روش‌های روایی محتوا (نظر کارشناسان) میزان ۹۴/۳۸ درصدی موافقت کارشناسان و معناداری ضریب تطابق کندال، قوت روایی محتوای مقیاس را نشان می‌دهد. ضریب بازآزمایی ۰/۸۵۷ و ضریب دونیمه‌سازی ۰/۷۸۱ نشانگر اعتبار قوی این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس، برابر با ۰/۸۳۷ محاسبه شد که بیانگر همسانی درونی مناسب این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ برای چهار عامل به ترتیب ۰/۶۵۸، ۰/۶۷۰، ۰/۷۵۹ و ۰/۶۳۲ است. شاخص‌های برازندگی نیز برازش مناسب مدل را نشان دادند (هراتیان و دیگران، ۱۳۹۲). آلفای کرونباخ این ابزار در پژوهش حاضر، ۰/۷۲۹ به دست آمد.

ب. **مقیاس اسلامی حرص- قناعت (ISGC)^۲**: مقیاس اسلامی حرص- قناعت، توسط هراتیان و دیگران (۱۳۹۳) ساخته شده است. چهار عامل مربوط به حرص در این پرسش‌نامه ۱۸ گویه‌ای، از این قرار است: ۱. دل‌مشغولی مادی؛ ۲. مهار گسیختگی مادی؛ ۳. ضعف معرفت و هیجان دینی؛ ۴. احساس محرومیت و نیاز مادی. پاسخ‌نامه، دارای یک طیف ۴ گزینه‌ای («کاملاً موافقم» تا «کاملاً مخالفم») است. بررسی روایی مقیاس، با روش‌های روایی محتوا (نظر کارشناسان) میزان ۹۱/۱۴ درصدی موافقت کارشناسان را نشان می‌دهد. ضریب دونیمه‌سازی ۰/۸۲۳ نشانگر اعتبار قوی این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس برابر با ۰/۸۶۳ محاسبه شد که بیانگر همسانی درونی مناسب این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ برای چهار عامل به ترتیب ۰/۷۹۳، ۰/۵۸۳، ۰/۶۳۶ و ۰/۶۹۸ است. شاخص‌های برازندگی در تحلیل عاملی تأییدی نیز برازش مناسب مدل این مقیاس را مورد تأیید قرار داد. آلفای کرونباخ این ابزار در پژوهش حاضر ۰/۸۱ به دست آمد.

ج. **مقیاس اسلامی حسادت (ISE-R)^۳**: فرم تجدیدنظر شده مقیاس اسلامی حسادت توسط ولی‌زاده، هراتیان و احمدی (۱۳۹۴) ساخته شده است. چهار عامل مربوط به حسادت در این

1. Islamic Scale of Pride and Humility.

2. Islamic Scale of Greed and Contentment.

3. Islamic Scale of Envy.

پرسش نامه ۳۰ گویه‌ای، از این قرار است: ۱. آزرده‌گی از موفقیت دیگران؛ ۲. احساس محرومیت و حقارت؛ ۳. تمایل به سلب نعمت از دیگران؛ ۴. اندوه مقایسه. پاسخ‌نامه، دارای یک طیف ۴ گزینه‌ای («کاملاً موافقم» تا «کاملاً مخالفم») است. در بررسی روایی مقیاس، ضریب دونیمه‌سازی ۰/۸۹ نشانگر اعتبار قوی این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس، برابر با ۰/۹۳ محاسبه شد که بیانگر همسانی درونی مناسب این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ برای چهار عامل به ترتیب، ۰/۸۷، ۰/۷۶، ۰/۶۹ و ۰/۷۹ است. شاخص‌های برازندگی در تحلیل عاملی تأییدی نیز برازش مناسب مدل این مقیاس را مورد تأیید قرار داد. آلفای کرونباخ این ابزار در این پژوهش، ۰/۸۹۵ به دست آمد.

یافته‌های پژوهش

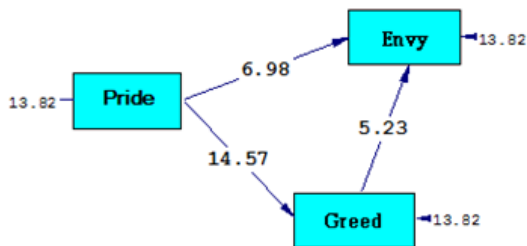
همان گونه که در جدول ۱ ملاحظه می‌شود؛ تحلیل همبستگی نشان داد که هم تکبر و هم حرص، رابطه مثبت معناداری با حسادت دارند، با این تفاوت که تکبر از همبستگی بالاتری برخوردار است.

جدول ۱. ماتریس همبستگی میان سه متغیر حسادت، حرص و تکبر n=۳۸۴

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	۱	۲	۳
۱. حسادت	۷۳/۳۵	۱۹/۴۷	۱		
۲. حرص	۳۷/۵۲	۷/۴۷	**-/۴۹	۱	
۳. تکبر	۵۱/۵۰	۷/۲۸	**-/۵۲	**-/۵۹	۱

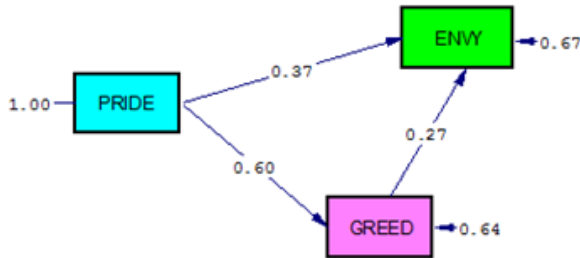
**p<۰/۰۱

مدل آزمون شده و ضرایب مسیر آن بر اساس مسیر مستقیم و غیرمستقیم متغیر برون‌زا، از طریق متغیر میانجی درون‌زا حسادت در شکل ۲ آمده است.

Chi-Square=0.00, df=0, P-value=1.00000, RMSEA=0.000

شکل ۲. نمودار مسیر برای بررسی نقش میانجی حرص در رابطه بین تکبر و حسادت (مقادیر معناداری)

Chi-Square=0.00, df=0, P-value=1.00000, RMSEA=0.000

شکل ۳. نمودار مسیر برای بررسی نقش میانجی حرص در رابطه بین کبر و حسادت (ضرایب استاندارد شده)

همان‌گونه که در شکل ۲ ملاحظه می‌شود، ضرایب مسیر تکبر به حسادت به صورت مستقیم و همچنین ضریب مسیر تکبر به صورت غیرمستقیم و از طریق حرص به حسادت، از لحاظ آماری معنادار است و در هر دو مسیر مقدار t بیشتر از ۲ می‌باشد. همچنین ضریب همبستگی تکبر و حسادت (۰/۳۷)، تکبر و حرص (۰/۶۰) و حرص و حسادت نیز (۰/۲۷) محاسبه شده است.

از آنجایی که در این مدل سه متغیر مشاهده شده و سه مسیر وجود دارد بنابراین، مدل یک مدل دقیقاً همانند است. در این مدل، درجه آزادی برابر با صفر بوده و شاخص‌های برازش مدل مانند $\frac{x^2}{df}$ ، AGFI، GFI و IFI قابل محاسبه نیست.

برای بررسی نسبتی از رابطه بین دو متغیر تکبر و حسادت که با نقش میانجی حرص تبیین می‌شود از آزمون سوپل استفاده شده است که نتیجه آن در جدول ۲ قابل مشاهده است.

جدول ۲. نتیجه آزمون سوپل برای بررسی نقش میانجی حرص در رابطه بین تکبر و حسادت

آماره سوپل	سطح معناداری	درصدی از اثر کل که توسط متغیر میانجی نسبت اثر غیرمستقیم به اثر مستقیم تبیین می‌شود	نسبت اثر غیرمستقیم به اثر مستقیم	آزمون گودمن
۴/۹۱۲	۰/۰۰۰۱	٪۳۰/۹۱۷	۰/۴۴۷	۴/۹۰۲

سطح معناداری آزمون سوپل نشان می‌دهد متغیر حرص به صورت معناداری توانسته است بین دو متغیر تکبر و حسادت نقش میانجی داشته باشد. همچنین، ۳۰/۹ درصد از کل اثر تکبر بر حسادت، توسط متغیر حرص به عنوان یک متغیر میانجی تبیین می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش، با هدف بررسی نقش میانجی صفت اخلاقی حرص در رابطه بین تکبر و حسادت انجام گرفت. همان‌گونه که نتایج نشان داد متغیر حرص به صورت معناداری توانسته است بین دو متغیر تکبر و حسادت نقش میانجی داشته باشد، ضمن اینکه مسیر مستقیم تکبر به حسادت نیز از لحاظ آماری معنادار است. بنابراین، فرضیه پژوهش در خصوص نقش میانجی صفت حرص در رابطه بین تکبر و حسادت مورد تأیید قرار گرفت. یافته‌های این پژوهش با برخی نصوص اسلامی، مانند تمیمی‌آمدی (۱۳۶۶)، ابن‌ابی‌الحدید (۱۴۰۴ق) و مجلسی (۱۴۰۴ق، ج ۷۰) و به‌طور کلی با نتایج پژوهش ساطوریان (۱۳۹۵) که به نقش صفات اخلاقی کبر، حرص و حسادت در پیش‌بینی روان‌آزردگی پرداخته، همسو می‌باشد.

در تبیین نقش میانجی، صفت حرص در رابطه بین تکبر و حسادت می‌توان گفت: همان‌گونه که بسیاری از علمای اخلاق اعتقاد دارند، ریشه همه ردایل اخلاقی و بدبختی‌ها و صفات ناپسند انسانی، تکبر و استکبار است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ج ۲). آموزه‌های اسلامی، زمینه اصلی تکبر را آسیب‌های شخصیتی می‌دانند که فرد در گذشته گرفتار آن شده است، یعنی حقارت، نقص و شرمی که فرد در درون خود احساس می‌کند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲) و به لحاظ ارزشی، خود را ارزش‌مند و دوست‌داشتنی نمی‌یابد. فقدان پایگاه مطمئن درونی جهت ایجاد خودپنداره مثبت و هویت منسجم، فرد متکبر را نیازمند بیرون از خود، محیط و روابط اجتماعی می‌کند. چنین فردی به طور دائم، نیازمند تأیید دیگران است و در برابر انتقاد و حتی نصیحت، واکنش منفی نشان می‌دهد. شاید عدم پذیرش دیدگاه و شخصیت دیگران، مقابله‌ای ناهشیار جهت سرکوب یا مخفی کردن همین نیاز به دیگران است. به طور خلاصه می‌توان گفت: فرد متکبر باورهای غلطی مبنی بر توانمندی و جایگاه اجتماعی خود دارد و همین موضوع زمینه‌ساز گاری افراد متکبر با دیگران را به وجود می‌آورد. بنابراین، به دلیل حقارتی که متکبر در درون خود احساس می‌کند و برتری که در دیگران نسبت به خود می‌یابد، مدام خشم و خصومت را نسبت به دیگران تجربه می‌کند و معمولاً آن را در قالب حسادت و تحقیر دیگران بروز می‌دهد.

فرد حریص، باورهای غلطی دارد مبنی بر ترس از فقر و ناداری، بدبینی و ناامیدی نسبت به خداوند، آرزوهای دور و دراز، نارضایتی از وضع موجود، که چنین باورهایی آرامش را از فرد حریص سلب می‌کند. شاید بتوان گفت فرد حریص دارای یک خلأ درونی است که به احساس حقارت،^۱ احساس فقر^۲

۱. امام علی: «الحرص ذلّ و مهانة» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲، ص ۶۲).

۲. امام علی: «الحرص فقیر و لو ملک الدنيا بخذافیرها» (ایشی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۳۲).

(ابن‌بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۶۹)، احساس کهتری و فقدان امنیت درونی او برمی‌گردد لذا با بیشتر داشتن، می‌خواهد این احساس کمبود را از بین ببرد و جبران کند، حال آنکه احساس امنیت یک احساس درونی است و با عوامل بیرونی برطرف و جبران نخواهد شد. علاوه بر این، فرد حریص از یک طرف به خاطر نارضایتی از وضع موجود، زیاده‌خواهی، بخل ورزیدن و قطع ارتباط با نزدیکان، و از سوی دیگر، به خاطر بدبینی نسبت به خدا و در نتیجه ناامیدی و عدم توکل به خداوند (طبرانی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۲، ص ۷۸؛ ابن‌بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۷۶)، آرامش را در زندگی دنیوی تجربه نخواهد کرد.

فرد حسود نیز همان‌گونه که میلفانت^۱ و گوویا^۲ (۲۰۰۹) بیان کردند خصومت و اندوه را تجربه می‌کند؛ خصومت ناشی از خواسته‌های نادرست، خشم حاصل از باور ذهنی بی‌عدالتی، اندوهی که با احساس حقارت حاصل از مقایسه ناکارآمد اجتماعی همراه است. فرد حسود در زمینه‌هایی مانند پذیرش حق (شوری: ۱۴)، پذیرفتن تقدیر الهی (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ج ۱۳۱۷)، و برتری دیگران مشکل دارد، لذا به خاطر اندوهی که به سبب احساس حقارت درونی (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ج ۸۵۹) ناشی از مقایسه، تجربه می‌کند، دچار خشم و بغض درونی خواهد شد و ضمن اینکه به داشته‌های دیگران حرص می‌ورزد، آرزوی سلب نعمت از دیگران نیز می‌کند. در نتیجه، فرد حسود آرامش خود را از دست خواهد داد و دچار بی‌قراری، افسردگی، خصومت و حرص می‌شود.

به‌طور کلی می‌توان گفت باورهای غیرمنطقی، احساس ضعف و حقارت درونی، زمینه‌ساز عدم تعادل روانی در افراد متکبر، حریص و حسود خواهد شد. بنابراین، متکبر و حریص بودن، همراه با باورهای غیرمنطقی، کاهش کنترل تکانه و کاهش میزان سازش با دیگران، اضطراب، خشم، خصومت، حسادت است و همان‌گونه که نتایج پژوهش حاضر نشان داد تکبر به طور مستقیم با حسادت و به طور غیرمستقیم از طریق حرص با حسادت رابطه دارد.

منابع

- ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبیه الله (۱۴۰۴ق)، شرح نهج البلاغه، محقق محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- صدوق، محمدبن علی (۱۳۶۳)، عیون اخبارالرضا، قم: چاپ مهدی لاجوردی.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴ق)، تحف العقول، محقق علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین.
- اسمیت، ادوارد؛ هکسما، سوزان؛ باربارا، فردریکسون و جفری، لافتسن (۲۰۰۳)، زمینه روان‌شناسی هیلگارد، ترجمه نصرت‌الله پورافکاری (۱۳۸۴)، تهران: آینده‌سازان.
- انجمن روان‌پزشکی آمریکا (۱۹۹۴)، متن تجدیدنظرشده راهنمای تشخیصی و آماری اختلالات روانی، ترجمه محمدرضا نیکخو و هامایاک آوادیس‌یانس (۱۳۸۱)، تهران: سخن.
- تحریری، محمداقرا (۱۳۹۰)، عروج عقل شرح حدیث عقل و جهل، تهران: علمی و فرهنگی.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۳۶۶)، غررالحکم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- حکیم، فهیمه و موسوی، سیدعلی محمد (۱۳۹۱)، «مقایسه ویژگی‌های شخصیتی دانشجویان سوء‌مصرف کننده مواد مخدر با دانشجویان غیرمصرف کننده»، روان‌شناسی تحولی: روان‌شناسان ایرانی، سال نهم، شماره ۳۴، ص ۱۷۹-۱۸۷.
- حداد عادل، غلامعلی (۱۳۸۸)، دانشنامه جهان اسلام، تهران: بنیاد دایرةالمعاف اسلامی.
- حقیقی، عالیبه و سماواتیان، حسین (۱۳۹۰)، «رابطه ویژگی‌های شخصیتی همکاران و زیردستان با نحوه ارزیابی آنان از عملکرد سرپرستان و مدیران»، دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، سال دوازدهم، شماره ۴، ص ۸۱-۹۰.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، لغت‌نامه، تهران: دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۴۰)، آفرینش و خوشبختی دو جهان، تبریز: کتاب‌فروشی ابن‌سینا.
- زره‌پوش، اصغر؛ کجباف، محمداقرا؛ حشمتی‌فر، یلیلا؛ صادقی، امیرحسین و امید، حامد (۱۳۹۳)، «بررسی جهت‌گیری مذهبی/اسلامی و ویژگی‌های شخصیتی دانشجویان بر اساس پنج عامل شخصیت نئو»، مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی کردستان، دوره نوزدهم، ش ۲، ص ۶۸-۷۶.
- شریفرضی، محمدحسین (۱۳۷۸)، نهج البلاغه، ترجمه محمد میردشتی، تهران: کاشف.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۳۹۰ق)، کشف الریبه، بی‌جا: دارالمرضوی للنشر.
- طبرانی، سلیمان بن احمد (۱۴۰۴ق)، المعجم الکبیر، بیروت: چاپ حمدی عبدالمجید سلفی.
- عمید، حسن (۱۳۹۱)، فرهنگ فارسی عمید، تهران: امیرکبیر.
- فقال نیشابوری، محمدبن احمد (۱۳۷۵ق)، روضه الواعظین و بصیره المتعظین، قم: رضی.
- فتحی آشتیانی، علی و داستانی، محبوبه (۱۳۸۹)، آزمون‌های روان‌شناختی، ارزشیابی شخصیت و سلامت روان، چاپ چهارم، تهران: بعثت.
- فخررازی، محمد (۱۴۲۱ق)، تفسیر کبیر یا مفاتیح‌الغیب، ترجمه بهاء‌الدین خرمشاهی (۱۳۶۵)، تهران: معارف.
- فیومی، احمدبن محمد (۱۹۸۷)، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، لبنان: مکتبه لبنان.
- قمی، شیخ عباس (۱۴۱۶ق)، سفینه‌البحار و مدینه‌الحکم والآثار، تهران: اسوه.
- کریمی، یوسف (۱۳۸۵)، روان‌شناسی اجتماعی، تهران: ارسباران.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۵)، الکافی، چاپ چهارم تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- گروسی فرشی، میرتقی (۱۳۷۷)، هنجاریابی آزمون جدید شخصیتی نئو و بررسی تحلیل ویژگی‌ها و ساختار عاملی آن در

- بین دانشجویان دانشگاه‌های ایران، پایان‌نامه دکتری روان‌شناسی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- غزالی، محمدین محمد (۱۳۶۸)، احیاء علوم الدین، تهران: حسین خدیوچوم.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق)، بحارالانوار، بیروت: الوفاء.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۸)، اخلاق در قرآن، قم: مدرسه امام علی بن ابیطالب.
- نوری طبرسی، میرزااحسین (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل‌البتیت.
- ولی‌زاده، ابوالقاسم و آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۹)، «آزمون اولیه سنجش حسادت با تکیه بر منابع اسلامی»، روان‌شناسی و دین، سال سوم، شماره ۲، ص ۴۵-۶۰.
- ولی‌زاده، ابوالقاسم؛ هراتیان، عباس‌علی و احمدی، محمدرضا (۱۳۹۴)، بررسی ساختار عاملی و ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس اسلامی حسادت؛ فرم تجدیدنظرشده (ISE-R).
- هراتیان، عباس‌علی؛ آگاه‌هریس، مژگان و موسوی، الهام (۱۳۹۲)، «ساخت و اعتباریابی مقیاس اسلامی تکبر-تواضع»، روان‌شناسی و دین، سال ششم، شماره ۲۴، ص ۵-۲۲.
- هراتیان، عباس‌علی؛ آگاه‌هریس، مژگان، محمدی، زهرا و شمسی‌نژاد، فاطمه‌السادات (۱۳۹۳)، «ساخت و اعتباریابی مقیاس اسلامی حرص-قناعت»، روان‌شناسی و دین، سال ششم، شماره ۲۸، ص ۵-۲۲.
- نراقی، مهدی (۱۳۸۷)، جامع السعادات، نجف: محمد کلانتر.
- نراقی، احمد (۱۳۷۷)، معراج‌السعاده، تهران: دهقان.
- پایگاه دایرة‌المعاف استنفورد (Plato.stanford.edu)
- Ashton, M. C., & Lee, K. (2005). Honesty-humility, the Big Five, and the five-factor model. *Journal of Personality*, 73 (5), 1321-1354.
- Clarke, S. and Robertson, I.T. (2005). A meta-analytic review of the big five personality factors and accident involvement in occupational and non-occupational settings. *Journal of Occupational and Organisational Psychology*, 78, 355-376.
- Danesh A. (2005). Effectiveness of identification/confliction in internal/external personality traits on marital satisfaction. *Journal of Danesh vaRaftar*; 12:57-67. [In Persian]
- Donnellan MB, Conger RD & Bryant CM. (2004) The big five and enduring marriages. *Journal of Research in Personality*; 38:481-504.
- Donnellan MB, Conger RD & Bryant CM. (2005). Erratum to the big five and enduring marriages. *Journal of Research in Personality*; 39:206-207.
- Francis LJ, Lewis JM, Brown LB, Philipchalk R & Lester D. (1995) Personality and religion among undergraduate students in the United Kingdom, United States, Australia and Canada. *Journal of Psychology and Christianity*; 14:250-262.
- Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., & Rentfrow, W. B. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37, 504-528.
- Hansen, C.P. (1988). Personality characteristics of the accident involved employee. *Journal of Business and Psychology*, 2, 346-365.
- Haslam, N. (2007). *An introduction to personality*. New York: SAGE Publications.
- Lewis CA, & Maltby J. (1995). Religiosity and personality among U.S. adults. *Personality and Individual Differences*; 18:293-295.
- Maltby J. (1999). Religious orientation and Eysenck's personality dimensions: The use of the amended religious orientation scale to examine the relationship between religiosity, psychoticism, neuroticism and extraversion. *Personality and Individual Differences*; 26:79-84.
- Mark, E.B., & Davina, J.F. (2010). Neuroticism, stress, and coping in the context of an anagram-solving task. *Journal of Personality and Individual Difference*. 49 (5), 380-385.
- McCrae, R.R., & Costa, P.T., Jr. (1990). *Personality in Adulthood*. New York: The Guilford Press.
- McCrae RR, Costa Jr P.T. (1999). A five-factor theory of personality. In: *Handbook of personality: Theory and research*. LA Pervin and OP John. New York: Guilford Press. p.139-53.

- Saroglou V. (2002). Religion and the five factors of personality: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences*;32:15–25.
- Smith DL. (1996). Private prayer, public worship and personality among 11–15- year-old adolescents. *Personality and Individual Differences*;21:1063–1065.
- Smith, R.H., Parrott, W.G., Diener, E.F., Hoyle, R.H., and Kim, S.H. (1999). Dispositional envy. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(8), 1007-1020.
- Schoeck, H. (1969). *Envy: A theory of social behavior*. New York: Harcourt, Brace and World, Inc.
- Smith, R.H., and Kim, S.H. (2007). Comprehending envy. *Psychological Bulletin*, 133, 46-64.
- Taylor, A and MacDonald, D. A. (1999). Religion and the five factor model of personality: An exploratory investigation using a Canadian university sample. *Personality and Individual Differences*;27:1243–1259.
- Terracciano, A., Löckenhoff, C. E., Bienvén, O. J., & Costa, T. P. (2008). Five-factor model personality profiles of drug users. Retrieved January_ 27, 2012, from_www (biomedcentral.com).
- Tesser, A. (1991). Emotion in social comparison and reflection processes. In J.M. Suls and T.A. Wills (Eds.), *Social comparison: Contemporary theory and research* (pp. 115–145). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Zlatan Krizan, Z. and Johar, O. (2012). Envy Divides the Two Faces of Narcissism. *Journal of Personality*. doi: 10.1111/j.1467-6494.2012.00767.x